Л22

2223-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСІТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ЛАМЕКІНА Ганна Олександрівна

УДК 372.891.12

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ 6 – 8 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

13.00.02 –теорія та методика навчання географії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

1639

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Київ – 2004

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100310308

Дисертацією є рукопис
Роботу виконано в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник — доктор педагогічних наук, професор **КОРНЄЄВ Віктор Петрович,** Інститут педагогіки АПН України, головний науковий співробітник лабораторії географічної освіти.

Офіційні опоненти: — доктор педагогічних наук, професор **СИРОТЕНКО Анатолій Йосипович,** Інститут проблем виховання АПН України, головний науковий співробітник лабораторії позашкільних закладів освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент **ПАЛАМАРЧУК Лариса Борисівна,** Київський міській педагогічний університет імені Б.Д. Грінченка, доцент кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін

Провідна установа — Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова, кафедра економічної та соціальної географії, Міністерство освіти і науки України, м. Одеса.

Захист відбудеться 12 листопада 2004 р. о 14^{30} год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.11 в Національному педагогічному університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова,9

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова,9

Автореферат розіслано "11" жовтня 2004 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради Н.О. Постернак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У незалежній Україні закономірно змінюється підхід до процесу навчання та виховання учнів. Узято курс на гуманітаризацію і гуманізацію шкільної освіти, тому уміння працювати самостійно розглядається як найважливіша риса сучасної людини в умовах переходу до ринкової форми господарювання. У світлі названих вимог, а також тенденцій розвитку культури, науки і техніки проблема самостійності і творчої активності учнів у процесі навчання географії стає виключно актуальною.

Вагомим внеском у розробку проблеми самостійної пізнавальної діяльності учнів стали праці видатних дидактів та психологів, які обгрунтували методологію проблеми за такими напрямами:

- науково-теоретичні та методологічні засади (Ю.К. Бабанський (1982), Г.С. Костюк (1989), О.М. Леонтьєв (1983), І.Я.Лернер (1981), С.Л.Рубінштейн (1997), М.М.Скаткін (1986), В.О.Сухомлинський (1976), К.Д.Ушинський (1990));

- сутність, форми та види самостійної пізнавальної діяльності учнів (Б.П. Єсипов (1961), О.А.Нільсон (1976), І.П.Підкасистий (1980));

- проектування педагогічних систем із визначенням місця в них самостійної роботи учнів (І.І. Базелюк, В.П.Беспалько (1988), О.Г.Ярошенко (1999));

- психолого-педагогічні аспекти активізації навчання (Д.Б.Богоявленський (2003), О.О. Вербицький, В.С. Ільїн (1984), В.І.Лозова (1990), В.Ф. Паламарчук (1998), В.Л. Хайкін (2000), Т.І. Шамова (1979), Г.І. Щукіна (1988)).

Пізнавальна діяльність була також предметом дослідження зарубіжних вчених Дж. Брунера, Х.Васильєва, Дж.Дьюї, У. Джеймса, Е.Клапарада, В. Оконя.

Проблема самостійної пізнавальної діяльності не є абсолютно новою для теорії та методики навчання географії. Багато і плідно над розв'язанням цієї проблеми працювали українські вчені В.П.Корнєєв, С.Г.Кобернік, Л.І.Круглік, М.П.Откаленко, Л.Б.Паламарчук, І.П.Половина, А.Й.Сиротенко, О.Я.Скуратович. Свій внесок у розв`язання цієї проблеми зробили російські вчені І.І.Барінова (1990), І.В.Душина (1996, 2001), В.О.Корінська (1983).

Важливим етапом у розвитку теорії та методики навчання географії стало створення українськими авторами сучасних підручників з фізичної географії. Так у 1994 році вперше вийшов підручник "Географія України. 8 кл." А.Й. Сиротенка, В.О. Чернова, В.Я. Плахути, в якому передбачені

завдання та запитання для самостійного опрацювання тексту, а також завдання творчого характеру. Система аналогічних завдань присутня в підручнику для 7 класу "Географія материків і океанів" авторів В.П.Корнєєва, В.М.Герасимчука, Б.В.Пічугіна. У підручнику „Загальна географія" авторів О.Я. Скуратовича, Р.Р. Коваленка, Л.І.Круглик вмішено понад 100 запитань і завдань для самостійної роботи та виділена рубрика „Самостійна робота", в якій автори запропонували учням чотири блоки різнорівневих завдань. Тобто, створено якісно новий методичний апарат шкільного підручника фізичної географії.

Шкільна практика використання цих підручників показала, що організація самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення фізичної географії й дотепер належить до проблем, що не знайшли свого остаточного розв'язання. Актуальним є питання визначення нових підходів як до подальшого конструювання змісту, завдань з фізичної географії, так і умов ефективної організації самостійної пізнавальної діяльності учнів з їх виконання.

Отже, в методиці навчання географії виникло протиріччя між удосконаленим змістом сучасного шкільного навчального курсу фізичної географії та методичним забезпеченням процесу засвоєння географічних знань у самостійній роботі учнів.

Виходячи з актуальності проблеми, її недостатньої теоретичної, методичної і практичної розробленості, для дослідження було обрано тему **"Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів у процесі вивчення фізичної географії".**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень лабораторії географічної освіти Інституту педагогіки АПН України з теми "Науково-методичні засади відбору і реалізації змісту географічної освіти в середній загальноосвітній школі" (державний реєстраційний № 0102U000335). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Інституту педагогіки АПН України (протокол № 7 від 29.03.2000 р.) і узгоджено в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 4 від 23.05.2000 р.).

Об'єкт дослідження – процес самостійної пізнавальної діяльності учнів.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії.

Мета дослідження полягає у виявлені, науковому обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що систематично організована самостійна пізнавальна робота учнів на уроках фізичної географії забезпечить ефективне засвоєння географічних знань, якщо:

– поетапно ускладнювати завдання для самостійних робіт (від репродуктивних, виконавчих дій до продуктивних, творчих);

– застосовувати спеціально розроблену методику організації пізнавальної діяльності, яка передбачає: а) системний підхід до цього процесу; б) диференційоване використання пізнавальних завдань у самостійній роботі учнів на уроці; в) оцінювання результатів самостійної пізнавальної діяльності учнів з урахуванням рівнів їх географічної компетентності.

Відповідно до мети та гіпотези були поставлені такі **дослідницькі завдання**:

1. Здійснити аналіз стану розробки проблеми організації самостійної пізнавальної діяльності учнів у філософській, психолого-педагогічній, методичній літературі з географії та обґрунтувати підходи до формування самостійної пізнавальної діяльності учнів сучасної школи з фізичної географії.

2. Визначити психолого-педагогічні умови ефективного формування умінь самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії і на їх основі побудувати модель динаміки навчально-пізнавальної активності школярів.

3. Розробити критерії ефективності експериментального навчання та виділити рівні сформованості умінь самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення фізичної географії.

4. Розробити методичні рекомендації щодо організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії та експериментально перевірити їх.

Методологічною основою дослідження є діяльнісний підхід до навчання та оцінки його результатів, загальнофілософські, психолого-педагогічні закономірності навчання та розвитку учнів, методичні тлумачення творчої і соціальної природи такого феномена, як самостійна робота учня.

Теоретичну основу дослідження становлять: наукова теорія пізнання; єдність чуттєвого і раціонального у пізнавальному процесі; нормативні документи, які визначають правову основу функціонування

освіти в Україні, а саме: Конституція України, Закон України "Про освіту", Закон України "Про загальну середню освіту", Державна Національна програма "Освіта" (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти, концепція географічної освіти школярів.

Для досягнення поставленої мети, перевірки гіпотези дослідження і завдань була розроблена експериментальна програма, реалізація якої передбачала врахування специфіки педагогічних досліджень, необхідність системного аналізу педагогічного процесу та комплексне використання таких **методів дослідження**:

а) теоретичні: аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціальної і методичної літератури з географії; аналіз концепції і стандартів географічної освіти; метод моделювання; метод узагальнення окремих експериментальних характеристик дослідження. Використання цих методів дозволило здійснити аналіз літературних джерел, визначити умови ефективного формування самостійної пізнавальної діяльності школярів та здійснити констатуючий експеримент.

б) емпіричні: психолого-педагогічні спостереження за самостійною роботою учнів; вивчення педагогічного досвіду роботи вчителів; бесіди з учнями та вчителями; вивчення шкільної документації; інтерв'ю, анкетування; педагогічний експеримент; метод експертних оцінок та математичної обробки статистичних даних. У сукупності ці методи дали змогу розробити критерії ефективності формування самостійної пізнавальної діяльності, організувати та здійснити формуючий експеримент.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося протягом 1998-2004 рр. і включало три етапи.

На першому етапі (1998-2000 рр.) аналізувалася філософська, психолого-педагогічна і методична література з проблеми дослідження; розроблялись методологічні та методичні основи дослідження; було здійснено аналіз передового педагогічного досвіду й організовано констатуючий експеримент.

Другий етап дослідження (2000-2002 рр.) присвячений теоретичному обґрунтуванню та створенню навчально-методичного забезпечення експериментальної методики організації самостійної пізнавальної діяльності учнів; підготовці матеріалів для діагностичних зрізів щодо вивчення рівнів самостійної пізнавальної діяльності учнів.

На третьому етапі (2002-2004 рр.) у формуючому експерименті перевірялась ефективність розробленої методики організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії; аналізувалися

та узагальнювалися одержані матеріали формуючого експерименту; формулювалися теоретичні та практичні висновки; здійснювалось літературне оформлення дисертації.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі загальноосвітніх навчальних закладів м.Дніпропетровська №№ 3, 7, 14, 29, 47, 63, 118, 121, 138, 139, м. Києва №№ 18, 261, 283, 302, м. Житомира №№ 3, 7, 23. Констатуючим експериментом було охоплено 691 учень та 47 учителів. У формуючому експерименті взяли участь – 328 школярів експериментальних класів і 301 учень контрольних класів.

До проведення констатуючого експерименту були також залучені учителі географії, котрі підвищували свою кваліфікацію у Дніпропетровському та Житомирському інститутах післядипломної освіти педагогічних кадрів, Київському міському педагогічному університеті імені Б.Д.Грінченка.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у створенні науково обґрунтованої концепції організації самостійної пізнавальної діяльності учнів основної школи на уроках фізичної географії; у розробці методики організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії, суть якої становить поетапний розвиток пізнавальної активності учнів; у виявленні психолого-педагогічних умов формування самостійної пізнавальної діяльності школяра на основі збудження пізнавальної потреби у географічних знаннях.

Методику навчання географії збагачено системою пізнавальних завдань, які стимулюють самостійну роботу учнів на уроках фізичної географії.

Дістали подальшого розвитку етапи формування умінь самостійної пізнавальної діяльності учнів. На їх основі розроблено модель динаміки навчально-пізнавальної активності учнів 6-8 класів на уроках фізичної географії.

Практичне значення дослідження полягає у методичному забезпеченні педагогічної діяльності вчителів географії з питань організації самостійної пізнавальної діяльності учнів; розробці методичних рекомендацій для вчителів географії завідуючих кабінетами географії та методистів обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти щодо організації самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів; виявленні напрямів удосконалення змісту пізнавальних завдань для самостійної роботи учнів (через запровадження методичної моделі динаміки навчально-пізнавальної активності учнів).

Зроблені в ході експериментальної роботи теоретичні та практичні висновки можуть використовуватися для удосконалення навчальних програм, посібників організації самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення фізичної географії. Впровадження основних результатів дослідження у загальноосвітні навчальні заклади, де здійснювався формуючий експеримент, забезпечило належний рівень самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії.

Особистий внесок автора. У спільно опублікованій з В.П.Корнєєвим статті автору належить реалізація диференційованого підходу до змісту і структури завдань для учнів 6 класу.

Вірогідність і надійність результатів дослідження забезпечена використанням теоретичних положень психолого-педагогічної науки, реалізацією експериментальної методики дослідження, адекватністю його наукового апарату; репрезентативністю вибірки, якісним і кількісним аналізом одержаних результатів з використанням методів математичної статистики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Апробація здійснювалась шляхом оприлюднення результатів дослідження на міжнародних науково-методичних семінарах "Безперервна географічна освіта" (Харків, 1999, 2001, 2002 рр.), Географічному з'їзді (Луцьк, 2000 р.), Всеукраїнських науково-методичних конференціях (Київ, 2002, 2003 рр.), на звітних науково-практичних конференціях і засіданнях лабораторії географічної освіти Інституту педагогіки АПН України (1997–2004 рр.), на засіданнях кафедри фізичної і економічної географії Дніпропетровського національного університету, на семінарах учителів географії Дніпропетровського та Житомирського обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Впровадження результатів дослідження здійснено у загальноосвітніх навчальних закладах м. Дніпропетровська № 7 (довідка № 79 від 10.03.04 р.), №14 (довідка № 75 від 10.03.04 р.), №29 (довідка № 75 від 16.03.04 р.), №121 (довідка № 125 від 29.03.04 р.); під час викладання автором курсу "Фізична географія материків та океанів" студентам Дніпропетровського національного університету (довідка №86-552-45 від 13.04.04 р.); на семінарах і курсах підвищення кваліфікації вчителів географії у Дніпропетровському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка №195 від 09.04.04р.);

Публікації. Основні результати дослідження і висновки знайшли відображення у 9 публікаціях автора, з яких 6 – у наукових фахових

виданнях, 3 – в інших наукових виданнях, матеріалах конференцій та семінарів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (261 найменування) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 210 сторінок, основний зміст викладено на 165 сторінках. Робота ілюстрована таблицями та рисунками, що містяться на 5 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкриваються його завдання і методи, визначається об'єкт і мета, наукова новизна, теоретичне і практичне значення дослідження; подаються відомості про експериментальну базу, вірогідність і надійність результатів, особистий внесок автора й апробацію та впровадження результатів дослідження наукової проблеми організації самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів на уроках фізичної географії.

У першому розділі "Самостійна пізнавальна діяльність учнів з фізичної географії як педагогічна проблема" розглядаються методологічні підходи до досліджуваної проблеми, загальнонаукові основи діяльності, теоретичні підходи до організації самостійної пізнавальної діяльності учнів, аналізується філософська і психолого-педагогічна література, методична література з географії, а також практика роботи вчителів і методистів географії обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Як показав аналіз літературних джерел, існують численні класифікації діяльності. В їх основу дослідники поклали різноманітні ознаки, що відображають багато напрямів цього феномена. Виділяють діяльність репродуктивну (виконавчу), творчу, практичну, індивідуальну, колективну тощо (Б.В.Всесвятський, М.О. Данілов, Г.С. Костюк, І.Я.Лернер, В.Ф. Наталі, П.І. Підкасистий, Б.Е. Райков, О.Я. Савченко, Б.П.Єсипов, К.П.Ягодовський). Виходячи з цього, у дослідженні діяльність розглядається через призму окремих навчальних дій зі здобуття глибоких географічних знань. На основі вищевикладеного ми окреслюємо наукову проблему дослідження як самостійну пізнавальну діяльність, що формується на базі активності суб`єкта навчання.

Основними компонентами самостійної пізнавальної діяльності виступають: а) змістовий компонент (знання, що виражені в поняттях або образах сприйняття та уявлень); б) оперативний компонент (різноманітні

дії, оперування уміннями, прийомами як у зовнішньому, так і у внутрішньому плані дій); в) результативний компонент (нові знання, способи рішень, новий соціальний досвід, ідеї, погляди, здібності та якості особистості).

У розділі розглядається характеристика самостійної пізнавальної діяльності учнів, її сутність у навчанні. Звертається увага на філософське, психологічне і педагогічне трактування поняття "діяльність" (П.В. Копнін, А.М. Леонтьєв, В.І. Пернацій, С.Л. Рубінштейн, М.Г. Ярошевський). Приділяється увага класифікації навчальних умінь, видів самостійних робіт (А.К. Громцева, М.М. Бороздінов, Н.О. Лошкарьова, І.І. Малкін, О.А.Нільсон), характеристиці пізнавальних завдань і їх типології (І.Я.Лернер), психології самостійної діяльності (Є.М. Кабанова-Меллер, Н.О. Менчинська).

Понятійно-термінологічна база, що використовується у дисертаційному дослідженні, базується на працях К.Д.Ушинського, Б.П.Єсипова, П.І. Підкасистого, М.М. Скаткіна, О.Я.Савченко, О.Й.Сиротенка, В.О. Онищука, присвячених характеристиці та організації навчальної діяльності учнів.

На основі вивчення літературних джерел у розділі розкрита дефінітивність (визначальність), системність загальнонаукових трактувань діяльності.

У процесі дослідження піддані аналізу запитання і завдання до тексту сучасних підручників фізичної географії з метою з'ясування підходів до організації самостійної роботи з їх виконання учнями 6-8 класів. Головним у самостійної роботи учнів з підручником географії було визначено аналіз тексту параграфів, письмове виконання завдань, усні відповіді на запитання, опрацювання ілюстративного матеріалу.

У дослідженні розглянута особистісна позиція учнів у пізнавальній діяльності, єдність пізнавальної і практичної її сторін, диференціація навчальної діяльності з метою організації самостійної роботи учнів.

У розділі також висвітлюється досвід роботи вчителів географії в організації самостійної пізнавальної діяльності учнів.

У ході констатуючого експерименту, мета якого полягала в тому, щоб виявити рівні сформованості в учнів 6-8 класів умінь працювати самостійно на уроках географії та виявити стан їхньої готовності до виконання завдань творчого характеру у формуючому експерименті. Як показали його результати, майже половина учнів не мала достатнього досвіду самостійного виконання завдань, відчувала труднощі в пошуках самостійного їх розв'язання, а тому потребувала допомоги вчителя.

Проведене анкетування учнів, бесіди, інтерв`ювання вчителів загалом підтвердили цей результат.

При вивченні досвіду роботи вчителів ставили за мету з`ясувати стан організації самостійної роботи з фізичної географії у масовій школі. Мета дослідження на цьому етапі полягала в тому, щоб вивчити стан організації проведення самостійних робіт.

Матеріали констатуючого експерименту яким було охоплено 691 учень, вказали на суттєві відмінності між рівнями сформованості самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів з фізичної географії. Це дозволило умовно розподілити всіх респондентів на три типологічні групи.

До першої групи були віднесені учні з яскраво вираженим прагненням до виконання самостійних робіт. Це учні – учасники географічних районних, обласних і всеукраїнських олімпіад, переможці різних краєзнавчих конкурсів, учасники географічних і краєзнавчих гуртків малих академій наук. Кількісно склад цієї групи становив 16% респондентів.

До другої групи були віднесені учні, які намагались працювати самостійно, але недостатній рівень сформованості окремих умінь самостійної роботи позначався на її кінцевому результаті. Було також виявлено, що учні цієї групи віддають перевагу виконанню практичних робіт чи слуханню розповіді вчителя. До цієї групи було віднесено 38% учнів, які брали участь у констатуючому експерименті.

Третю типологічну групу становили віднесені учні, які без допомоги вчителя та детальних пояснень не могли виконувати самостійні роботи. Всього їх виявилось 46%. Тобто, ця група виявилася найбільш чисельною.

Вивчений досвід роботи вчителів засвідчив про те, що домінуючим спонукальним мотивом організації самостійної діяльності учнів є бажання вчителя активізувати їх пізнавальну самостійність у процесі вивчення географії.

Другий розділ „Методичні основи організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії" присвячений проблемі організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках фізичної географії, розробці методики експериментального навчання, проведенню формуючого експерименту та аналізу одержаних результатів.

Встановлено, що при відборі та структуруванні навчального матеріалу й організації самостійної роботи з його вивчення необхідно зважати на такі психолого-педагогічні умови:

- підготовленість учнів до сприймання та засвоєння навчального матеріалу;

- врахування рівня попередньої навченості учнів;

- посильність завдань відповідно індивідуальним особливостям учнів;

- поетапне залучення учнів до творчої роботи;

- систематичне проведення самостійних робіт і контроль за їх виконанням з боку вчителя;

- педагогічне заохочення вчителя.

Розробляючи експериментальну методику, ми дотримувалися класифікації самостійної пізнавальної діяльності за такою ознакою, як рівень самостійності їх виконання учнями. Відповідно до цього у дослідженні дотримувалися класифікації самостійної пізнавальної діяльності учнів з географії на репродуктивну, продуктивну та творчу.

У психолого-педагогічній та методичній літературі з географії наголошується на єдності пізнавальної діяльності і самостійної роботи учнів. Це сприяє інтенсивному формуванню пізнавальної активності та інтересу до навчання. При цьому збагачення пізнавальної діяльності відбувається за всіма основними показниками: мотивацією, змістом, способами діяльності та її результатами.

Л.А.Гордон, Г.С.Костюк, О.І.Синиця та інші довели, що ефективність навчання підвищується завдяки зміні характеру діяльності, що сприяє становленню позиції учнів як активних суб`єктів самостійної пізнавальної діяльності, а також змінює характер зв`язків учителя і учня. Це було враховано під час розробки експериментальної методики.

Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів у формуючому експерименті здійснювалась з використанням диференційованих завдань призначених для: а) вивчення змісту географічного матеріалу; б) практичного використання набутих знань; в) формування умінь самостійного отримання знань та оперування ними.

Методичною основою організації самостійної пізнавальної діяльності учнів експериментальних класів стала модель динаміки самостійної пізнавальної активності учнів (рис 1).

Мета формуючого експерименту полягала в тому, щоб з'ясувати, як учні виконують пізнавальні завдання самостійно, як вони вміють працювати з підручником, додатковою літературою та іншими джерелами в отриманні географічних знань.

Всього формуючим експериментом було охоплено 11 класів і 8 класів були визначені для контрольної перевірки. Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів експериментальних класів здійснювалась за

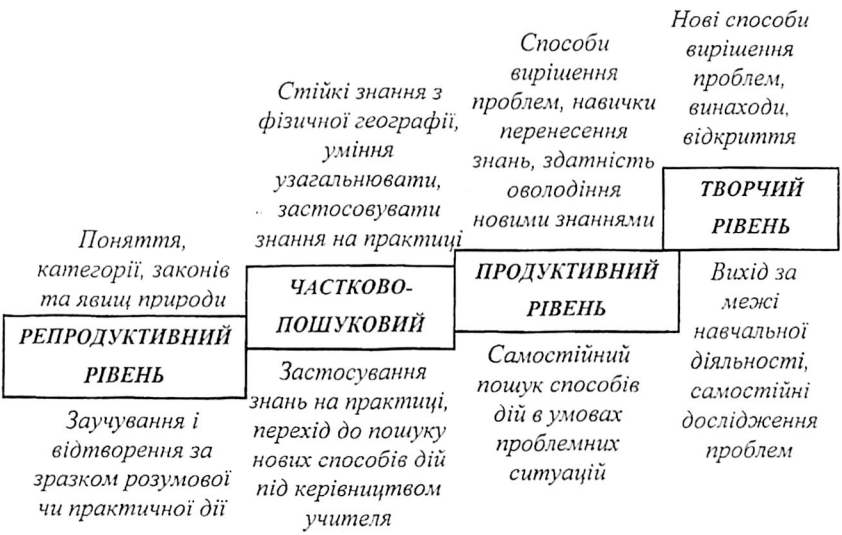

Рисунок 1. Модель динаміки самостійної пізнавальної активності учнів

створеною у процесі дослідження методикою. Контрольні класи навчались традиційно.

Загалом обидва експерименти (констатуючий і формуючий) мали такі ознаки: дослідження проводилось у 6-8 класах, були витримані також параметри відбору якісного складу експериментальних та контрольних груп – учні мали відносно однакові успіхи в навчальній діяльності з предмета; зміст програмного матеріалу для учнів контрольних і експериментальних класів також був рівноцінним: використовувались одні й ті ж запитання і завдання, наочні посібники, рекомендації і пояснення вчителям та методистам.

Одержані результати дослідно-експериментальної роботи підтверджують її ефективність. Ця ефективність у нашому дослідженні визначалась за допомогою приросту географічних знань в експериментальних та контрольних класах. Приріст географічних знань в експериментальних класах виявився значно вищим, ніж у контрольних. Збільшилась кількість учнів, які навчались на 7-9 і 10-12 балів, тобто, чиї

навчальні досягнення з фізичної географії досягли достатнього і високого рівнів. У відсотках якість знань в експериментальних класах становила 49,5% проти 37,5% у контрольних. Ефект проведеного формуючого експерименту виявився не тільки у бажанні учнів експериментальних класів самостійно працювати, а й у розвитку їх розумових здібностей.

Результатами експериментального дослідження стали: а) активне залучення учнів експериментальних до різноманітної самостійної роботи (відтворювальна, креативна і практична); б) глибока зацікавленість завданнями, які виконує учень, емоційний відгук на їх виконання, інтелектуальна радість при правильному розв'язуванні завдань; в) уміння використовувати засвоєний теоретичний матеріал практично.

Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів за експериментальною методикою забезпечила підвищення рівня сформованості самостійної пізнавальної діяльності учнів експериментальних класів. Високого рівня сформованості самостійної пізнавальної діяльності досягли ті учні, які за виконані завдання одержали від 90 до 100 відсотків балів. Таких учнів в експериментальних класах було 50,3 %, у контрольних - лише 31 %. Якщо ж за виконані завдання набрано від 70 до 89 відсотків балів, то це свідчило про середній рівень сформованості самостійної пізнавальної діяльності. І в експериментальних, і в контрольних класах таких учнів виявилась однакова кількість (25%). Низький рівень характеризували від 40 до 69 відсотків балів за правильні відповіді. В експериментальних класах було 24,7 % учнів цього рівня, у контрольних – 29,5 %. Менше 40 відсотків балів свідчило про недостатній рівень самостійної пізнавальної діяльності. В експериментальних класах таких учнів не було виявлено, у контрольних вони становили 14,5%.

Аналіз учнівських робіт показав, що більшість учнів експериментальних 6 – 8 класів розуміє зміст географічних понять, уміє виділити їх істотні ознаки, розпізнавати і зображувати самостійно географічні схеми, виконувати різноманітні вправи і пізнавальні завдання. Понад 90% учнів експериментальних класів справились із завданнями, запропонованими їм на підсумковій контрольній роботі.

Результати формуючого експерименту підтвердили гіпотезу дослідження щодо організації самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів на уроках фізичної географії.

Здійснений педагогічний експеримент дав можливість розробити науково-методичні рекомендації щодо впровадження розробленої методики організації самостійної пізнавальної діяльності на уроках

фізичної географії в практику роботи вчителів географії, методистів географії інститутів післядипломної педагогічної освіти.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми організації самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів на уроках фізичної географії. Обґрунтовано систему формування самостійної пізнавальної діяльності учнів, перевірку ефективності її функціонування, методику впровадження даної системи в реально існуючу шкільну практику. Формування самостійної пізнавальної діяльності школярів розглядається як провідна умова удосконалення навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи і характеризується взаємозв'язками методологічного, мотиваційного, змістового, науково-методичного, процесуального і результативного аспектів.

1. Актуальність проблеми формування самостійної пізнавальної діяльності школярів зумовлюється педагогічними і соціально-психологічними причинами. Аналіз літературних джерел свідчить про те, що на всіх історичних етапах розвитку людства, за різних соціально-економічних умов пізнавальна діяльність особи вивчалася у відповідності з використанням закономірностей та особливостей пізнавального процесу. Неоднозначні підходи до пізнання породжували неоднакові методики організації діяльності людини, і цей процес був підпорядкований об'єктивним історичним законам.

2. Вивчення вітчизняних та зарубіжних наукових джерел дало змогу констатувати, що педагогічною наукою й практикою нагромаджено значний досвід з питань активізації пізнавальної діяльності учнів у загальноосвітньої школи. Проте, відсутня термінологічна єдність поняття "пізнавальна активність", нечітко визначені критерії, показники, та рівні її сформованості, тільки частково досліджені фактори та умови розвитку, відсутня єдина методологія процесу формування самостійної пізнавальної активності. Тому пошуки системного забезпечення активізації навчання, де в діалектичному взаємозв'язку поєднані принципи, фактори, шляхи та умови формування пізнавальної діяльності учнів, набувають особливої актуальності.

3. Самостійна робота учнів є невід'ємним елементом процесу навчання географії. Без неї неможливо забезпечити єдність викладання і самостійне навчання учнів. За твердженням багатьох дослідників, самостійна робота постає у процесі навчання географії як специфічний педагогічний засіб організації і управління самостійною пізнавальною

діяльністю, яка включає предмет і метод наукового пізнання. Сутність самостійних робіт як специфічних педагогічних конструкцій визначається особливостями пізнавальних завдань, втілених у конкретний зміст типів і видів самостійної роботи.

4. У процесі дослідження виявлено і методично обґрунтовано систему психолого-педагогічних умов формування умінь самостійної пізнавальної активності учнів:

- педагогічне заохочення вчителя географії;
- підготовленість учнів до сприймання та засвоєння навчального матеріалу;
- систематичне проведення самостійних робіт і контроль з боку вчителя;
- врахування рівня попередньої підготовки учнів;
- посильність завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів;
- поетапне залучення учнів до творчої роботи.

Самостійна діяльність учнів характеризується такими показниками, як пізнавальна самостійність, активність, наявність того чи іншого рівня сформованості творчих здібностей. Самостійна діяльність учнів у процесі вивчення фізичної географії поєднує два шляхи досягнення результатів у навчанні: а) індивідуальне наукове пізнання, б) засвоєння готового знання, що зумовлено логікою викладання здобутого наукою знання.

5. Ефективне розв'язання завдань самостійної пізнавальної діяльності учнів здійснюється за певних психолого-педагогічних умов. Їх сутність ґрунтується на системі тренувальних і пропедевтичних вправ, а також пізнавальних завдань, розрахованих на стимулювання самостійної навчальної діяльності учнів як вирішальної умови розвитку їх здібностей та інтересів. Пізнавальна діяльність забезпечує оволодіння знаннями, уміннями і навичками, що засвоюються в певній системі; засвоєння учнем суспільно-історичного досвіду у вигляді знань з географії і узагальнених способів дій, без чого неможливе пізнання, відтворення знань та трансформування їх у практичну діяльність учнів.

6. Проведеним дослідженням доведено, що методика ефективного формування самостійної пізнавальної діяльності учнів повинна спрямовувати на:

а) підготовку учнів, що забезпечує запас знань і вмінь, мовних пізнавальних засобів, необхідних для виконання самостійних робіт;

б) створення позитивного емоційного ставлення до предмета і діяльності, яке є необхідною передумовою формування самостійної пізнавальної діяльності;

в) організацію творчої діяльності, яка пробуджує в учнів пізнавальні запити, та її активізацію у процесі самостійної роботи з метою подальшого розвитку пізнавальних інтересів;

г) систематично організована вчителем самостійна діяльності учнів, використанням доцільних форм і методів навчання і виховання з метою розвитку в учнів самостійної пізнавальної діяльності.

7. У процесі дослідження нами виявлено такі рівні самостійної пізнавальної діяльності учнів в їх динамічній системі:

- репродуктивний: усвідомлене заучування теорії та відтворення зразка розумової чи практичної дії під керівництвом учителя;
- частково-пошуковий (перехідний): перехід від дій за зразком до пошуку нових способів самостійної діяльності, від виконання послідовних навчальних дій до розв'язування проблемних завдань за допомогою ззовні;
- продуктивний: учень самостійно застосовує відомі знання в інших умовах, демонструє самостійний пошук способів дій в умовах проблемних ситуацій;
- творчий: вищий рівень розвитку самостійної пізнавальної діяльності, який характеризується прагненням до знань, готовністю до самостійного творення нового. При цьому використовуються оригінальні ідеї, способи розв'язання самостійно поставлених завдань, проблем, заявляються винаходи, відкриття.

8. У ході дослідження розроблено й теоретично обґрунтовано модель динаміки навчально-пізнавальної активності як складного, багаторівневого утворення особистості, яке характеризується психічним станом суб'єкта у пізнанні і виявляється у його ставленні до навчально-пізнавальної діяльності.

9. Обґрунтована нами система пізнавальних завдань (репродуктивні, продуктивні, творчі) для організації самостійної пізнавальної діяльності відповідає основний напрямок становлення пізнавальних можливостей учнів у процесі вивчення географії і дає підстави в значній мірі забезпечити їх інтелектуальний розвиток разом з удосконаленням змісту пізнавальних завдань для проведення самостійних робіт. Проведений педагогічний експеримент за основними методико-педагогічними критеріями довів обґрунтованість розробленої методики.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними є дослідження з питань формування самостійної

пізнавальної діяльності засобами комп'ютерних географічних ігор, моделюючих програм самостійної пізнавальної діяльності в процесі дистанційного навчання.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Ламекіна Г.О. Самостійні роботи – важлива умова розвитку пізнавальних здібностей учнів // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць. К. – Запоріжжя, 2000. Вип.. 17. – С. 53-55.

2. Ламекіна Г.О. Самостійна діяльність учнів у програмах і підручниках з географії //Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. - Київ – Запоріжжя, випуск 24. – 2002. – С. 362-365.

3. Ламекіна Г.О. Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів у практиці роботи вчителів // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. Випуск 25. Київ – Запоріжжя, 2002. – С. 273-277

4. Ламекіна Г.О. Самостійна робота учнів у процесі вивчення географії (експериментальний аспект) // Рідна школа. – 2003. №1. – С. 40-42.

5. Корнєєв В.П., Ламекіна Г.О. Самостійні роботи з загальної географії у 6 класі // Рідна школа. – 2003. -№5. – С. 36-37. Автору належить розробка диференційованого підходу до змісту і структури завдань для учнів 6 класу.

6. Ламекіна Г.О. Самостійна робота учнів у підручниках географії // Проблеми сучасного підручника: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 107-110.

7. Ламекіна Г.О Самостійна робота учнів у процесі вивчення фізичної географії // Матеріали географічного з'їзду, том III, 2000. – С. 333-336.

8. Ламекіна Г.О. Розвиток навичок самостійної роботи учнів на уроках географії // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – К.: Антекс. 2000. – Випуск перший. – С. 100-101.

9. Ламекіна Г.О. Проблема самостійної пізнавальної діяльності учнів у філософській, психолого-педагогічній і методичній літературі з географії // Проблеми безперервної фахової освіти і картографії. Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2002. – С. 103-105.

АНОТАЦІЇ

Ламекіна Г.О. Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів у процесі вивчення фізичної географії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання географії. – Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2004.

Дисертація присвячена організації самостійної пізнавальної діяльності учнів 6 – 8 класів у процесі вивчення фізичної географії. У роботі доведені результати теоретично-експериментального дослідження, організації самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках географії.

У дослідженні викладена система самостійних робіт для учнів 6 -8 класів, окреслено методологічні основи вивчення самостійної діяльності учнів, виявлено її структуру, теоретично обґрунтовано класифікацію типів самостійних робіт, визначено шляхи і їх поєднання в структурі уроку географії з метою підвищення ефективності та якості засвоєння учнями географічних знань.

У дисертації окреслено концептуальні положення у відборі змісту навчального матеріалу географії з метою організації самостійної діяльності учнів і експериментально підтверджено, що організація самостійної пізнавальної діяльності учнів є важливою проблемою, розв'язання якої буде сприяти підвищенню якості географічних знань, формуванню якостей творчої особистості.

Ключові слова: самостійна пізнавальна діяльність, самостійна робота, самостійність, активність, диференційовані завдання, методика навчання фізичної географії.

Ламекина А.А. Организация самостоятельной познавательной деятельности учащихся 6-8 классов в процессе изучения физической географии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения географии. Институт педагогики АПН Украины, Киев, 2004.

Диссертация посвящена проблеме организации самостоятельной познавательной деятельности учащихся 6 – 8 классов в процессе изучения физической географии.

В исследовании изложена система самостоятельных работ для учащихся 6 – 8 классов, очерчены методологические основы изучения самостоятельной деятельности учащихся, теоретически представлена классификация типов самостоятельных работ, определены особенности

управления самостоятельной познавательной деятельностью учащихся, определены пути и их сочетание в структуре урока географии с целью повышения эффективности и качества усвоения учащимися географических знаний и разработаны практические рекомендации для учителей и методистов географии.

В диссертации методологически очерчен концептуальный подход в выборе содержания учебного материала географии с целью организации самостоятельной деятельности учащихся и экспериментально подтверждено, что организация самостоятельной познавательной деятельности учащихся является важной проблемой, актуальность ее не вызывает сомнений. Решение данной проблемы будет способствовать повышению качества географических знаний, формированию черт творческой личности.

Диссертация состоит из двух глав, содержание которых взаимосвязано. В первой из них «Проблема самостоятельной познавательной деятельности учащихся в теории и практике обучения географии» рассматриваются теоретические основы становления и развития самостоятельности учащихся в изучении физической географии.

В рамках данного исследования представлен анализ состояния проблемы в философской, психолого-педагогической и методической литературе по географии диссертационных исследований, защищенных в учебных заведениях и научных учреждениях Украины и бывшего Советского Союза, а также обзор зарубежной литературы по исследуемой проблеме.

На следующем этапе в диссертации излагается изучение самостоятельной познавательной деятельности учащихся основной школы в практике работы учителей географии. В результате анализа педагогической практики учителей выяснено, что эффективность обучения географии находится в прямой зависимости от уровня активности и самостоятельности учащихся в познавательной деятельности. Самостоятельность учащихся в обучении обеспечивает развитие их творческих возможностей и навыков познавательной деятельности.

Экспериментальная работа проводилась на материалах физической географии в 6 – 8 классах (общая география, география материков и океанов, физическая география Украины). В результате проведенных экспериментов очерчены критерии активности и самостоятельности учащихся: приобщение учащихся к самообразованию, сосредоточенность их на выполнении познавательных заданий репродуктивного и творческого характера, побуждение учащихся к осознанию ими смысла, цели

выполняемой самостоятельной работы, внесение учащимися в выполняемую работу нового, еще неизвестного по отношению к воспроизводимому образцу, и способствование формированию умений работать самостоятельно с картами, учебниками и другими дополнительными источниками.

Формирующий эксперимент показал, что решение задач самостоятельной познавательной деятельности основывается на системе тренировочных и пропедевтических упражнений, а также на выполнении познавательных заданий, рассчитанных на стимулирование самостоятельной учебной деятельности учащихся как важного условия развития их способностей и интересов. Здесь же показан процесс исследования и его результат.

Таким образом, в диссертационной работе логика изложения представлена в таком плане: изложение результатов анализа становления и развития самостоятельной познавательной деятельности учащихся отечественными и зарубежными авторами (Украина, близкое и дальнее зарубежье); генезис развития концептуальных подходов в организации самостоятельной деятельности и самостоятельных работ, их типы и классификация, методика и результаты экспериментальной работы.

Анализ данных, полученных в результате исследования, показывает взаимосвязь репродуктивной и творческой деятельности учащихся, что является решающим фактором формирования личности.

Ключевые слова: самостоятельная познавательная деятельность, самостоятельная работа, самостоятельность, активность, дифференцированые задания, методика обучения физической географии.

Lamekina H.O. Organization of independent cognitive activity of the pupils of the 6th – 7th forms in the course of physical geography study at secondary school. - Manuscript.

Dissertation to obtain a Candidate's degree in pedagogical sciences, speciality 13.00.02 – theory and methodology of teaching geographic. – Institute of Pedagogics of Academy of Pedagogic Sciences of Ukraine, Kyiv, 2004.

Dissertation is devoted to organization of independent cognitive activity of the pupils of the 6th – 8th forms in the course of physical geography study.

I the work the results of theoretically – practical research are given.

In the course of this research the methods of organization of independent cognitive activity of the pupils of a secondary school at geography lessons were worked out.

In the research a system of test papers for the pupils of the 6th – 8th forms is presented, the peculiarities of control over the independent cognitive activity of the secondary school pupils are defined, methodologic foundations of study of pupils independent activity are outlined, the structure of pupils' independent activity is revealed, classification of the test papers types is justified, the ways of their linking in the structure of geography lesson to increase efficacy and quality of mastering knowledge of geography are outlined.

The results of the problem studied are checked experimentally, practical recommendations for the teachers and methodologists are worked out.

In the dissertation a conceptual approach to sample content of educational material in geography aimed at organization of pupils' independent activity is defined. It was experimentally confirmed that organization of independent cognitive activity of the pupils is an important problem? Its solution will favour the raise of quality of geography knowledge, formation of the features of creative personality.

Key words: independent cognitive activity, independence, cognition, activity, differentiation of the task, technique of training of physical geography.

Підписано до друку 8.10.2004р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 441
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Друкарня НПУ імені М. П. Драгоманова.
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
☎ (044) 239-30-26